

BOHUMIL JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou,*

Praha 2004, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 239 s., ISBN 80-86103-79-X

Životopisem Josefa Macka učinil Bohumil Jiroušek první krok k tomu, aby se ze současníka dnes nejstarší generace českých historiků stala historická postava. Za několik let nebude už v dějinách české historiografie záležet na tom, co který pamětník o svém obrazu Josefa Macka řekl či zamlčel, nýbrž na tom, jak Mackův životopisec ovládá či neovládá metodu vědecké historické biografie, která ostatně již po léta není u nás nikterak zanedbávaným tématem. Žánr takto pojaté biografie se pěstoval v české historiografii od 60. let 20. století, přestože se tehdy v některých západních historických školách považoval zájem o odborná zpracování životopisů za reakci proti marxismu nejen u historiků, nýbrž i u sociologů či etnologů.¹ Josef Macek se stal na počátku 60. let předsedou vědecké rady knihovny *Portréty „Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí“*.² Roku 1965 přispěl do *Portrétů* biografii Coly di Rienzo. Dříve však ještě zahájil v roce 1963 životopisem Jana Husa paralelní řadu k *Portrétům* v nakladatelství Svobodné Slovo, později Melantrich. Tato řada, nazvaná *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*, byla věnována historickým osobnostem českých dějin. Vydavatelům se podařilo do ní prosadit pod hlavičkou pokrokovosti řadu životopisů napsaných seriózními badateli. Podle mého názoru se mezi „melantrišskými“ historickými biografiemi, vydanými v 60. letech 20. století, vyskytovaly i takové, které snesou srovnání s metodami užívanými v té době například francouzským historikem středověku Jacquesem Le Goffem.³ Říká-li tedy Bohumil Jiroušek (s. 11), že práce je vystavěna na biografickém půdoryse, pak je třeba ji srovnávat nejen s obecně užívanými metodami vědecké historické biografie, nýbrž i se standardem české historické biografie, jaký se vytvořil v posledních desetiletích, a to dokonce za aktivní spolupráce Josefa Macka jako historika i organizátora. Zdá se, že čeští historikové se dodnes inspiřují metodami životopisů „melantrišské“ řady, zaměřující

1 *La biographie. Usages scientifiques et sociaux.* Monotematické číslo časopisu Politex. Travaux de science politique 27/1994. K tomu srov. recenzi Pavly Horské v Sociologickém časopisu 31/1995, s. 388-391.

2 Příznačný pro začátky edice *Portréty*, kterou vydávalo nakladatelství Orbis, byl výběr „světových“ historických postav. V letech 1963-1964 vyšly svazky: Mahátma Gándhí (Jan Pilát), F. M. Dostojevskij (Radegast Parolek), Albrecht Dürer (Rudolf Chadřaba), G. J. Caesar (Jan Burian), A. P. Čechov (Jan Čigánek), Zarathuštra (Otakar Klíma), Romain Rolland (Josef Kopal), William Shakespeare (Zdeněk Strěbrný), Feidias (Jiří Frel).

se pro 19. a 20. století častěji než k politickým vůdcům k osobnostem obecného kulturního významu.⁴

Roku 1988 vyšel v „melantrišské“ řadě životopis Josefa Hlávky.⁵ Přestože jeho autor Alois Lodr zemřel před dokončením rukopisu, který pak pro tisk připravovala redakce nakladatelství, zůstává čtenáři zachován celkový pohled na Hlávku jako celistvou osobnost působící jak v blízkém okruhu rodiny a přátel, tak v obecném povědomí své doby. Josef Macek Bohumila Jirouška je sice představitelem úplně jiné akademie než byla Česká akademie věd a umění legendárního mecenáše Josefa Hlávky, nicméně není vyloučeno, že čtenář by mohl požadovat srovnání postojů obou protagonistů k instituci i k veřejnému životu jejich doby. Není však vinou Bohumila Jirouška, že prameny k biografii Josefa Macka neobsahují téměř žádné osobní vyjádření k různým okolnostem jeho života. Jak velmi by zde pomohlo nějaké vlastní Mackovo hodnocení jeho účasti v politice, ukazuje například srovnání s pamětní Viktora Knappa, Mackova kolegy jak v prezidiu akademie, tak v Národním shromáždění.⁶ Co však víme o Mackově poslanceckém mandátu let 1964-1969, s výjimkou období po srpnu 1968, nebo o členství ve Světové radě míru a předsednictví Československého mírového výboru v letech 1965-1969? Macek sám mohl znát vzpomínky Ilji Erenburga, které vyšly koncem 60. let v českém překladu. Pamatuji se, že se tehdy četly hlavně proto, že z nich vysvítalo dosti nápadně vědomí ruských intelektuálů o povaze totalitní moci v sovětském státě. Byl v nich však i neskrývaný obdiv Erenburgův k vědcům-komunistům na Západě.⁷ Věřil Macek ve své oficiální poslání obránce světového míru? Dobře

3 Například FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Jeronym Pražský*, Praha 1966. Jacques Le Goff podle zmíněné revue Politex považoval návrat historické biografie do francouzské historiografie v 60. a 70. letech 20. století spíše za nešťastný, protože prý se zprvu nevzdala plochého anekdotického popisu, neschopného ukázat obecný historický význam individuálního osudu. Někteří západní sociologové však přesto předvívali vědecky psaným biografiím trvalý čtenářský úspěch. Početili totiž s kulturním kapitálem vytvořeným rozvojem školního vzdělání na Západě po druhé světové válce, který zajistil pracím podobného charakteru dostatečně rozsáhlé publikum. Sám Le Goff vydal v roce 1996 biografii Svatého Ludvíka. V rozhovoru s Markem Heurgonem se vyslovil o metodě historické biografie, která, má-li prý splnit svůj účel, musí se pokusit popsat jednotlivou osobnost, aniž by jí vytrhla z její společnosti, z její kultury, z jejího kontextu, neboť individuum a společnost prý nejsou v protikladu, nýbrž v neustálé interakci – JACQUES LE GOFF, *Une vie pour l'histoire. Entretien avec Marc Heurgon*, Paris 1996, s. 257.

4 Například MAGDALÉNA POKORNÁ, *Milován a sledován. Český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819-1864*, Praha 2001.

5 ALOIS LÓDR, *Josef Hlávka. Český architekt, stavitel a mecenáš*, Praha 1988.

6 VIKTOR KNAPP, *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998. Například o svém poslanceckém mandátu Viktor Knapp píše (s. 162): „Někdy počátkem roku 1964 mne zavolali a řekli, že budu poslancem Národního shromáždění v Bruntále. Neřekli, aby bylo jasno, že budu kandidován v Bruntále, ale že budu poslanec v Bruntále. Tehdy se mezi tím nedělal tak velký rozdíl. Nebyl jsem tím ani moc překvapen. Když člověk znal parametry, podle nichž se „stratifikují“ zastupitelské sbory, včetně tehdejšího Národního shromáždění, tak si mohl s poměrně dost velkou pravděpodobností spočítat, zda na něj přijde řada a kdy na něj přijde řada.“

7 ILJA ERENBURG, *Lidé, roky, život. Kniha třetí*, Praha 1967.

věděl, alespoň podle mého názoru, že při jednáních o vědecké spolupráci například s Fernandem Braudem má daleko větší prestiž u francouzských vědeckých institucí jako vlivný oficiální představitel akademického i politického života v socialistickém Československu, než jakou by měl pouze jako levicově orientovaný vědec, byť s mezinárodní pověstí.⁸

Za příklad rozdvojenosti Mackova postoje může sloužit případ *Italské renesance*. I v době, kdy již znal odtaziťý postoj špiček světové historiografie k marxismu jako vědecké metodě, dával Macek najevo marxistické přesvědčení, například tím, že kapitolu o italském humanismu začal větou: „Oblíbeným heslem Karla Marxe bylo: Nic lidského mi není cizí.“⁹ Nešlo zřejmě ani tak o prosazování metody historického materialismu jako o vyšperkování textu různými odkazy na marxistické smýšlení. O recenzi byl na Západě požádán Viktor Tapié, význačný bohemista na pařížské Sorbonně, Mackův známý, ba možno říci přítel. V Archivu Akademie věd je dnes uložen v Mackově fondu dopis z 27. září 1966, kde Tapié česky píše: „Brzy vyjde v Revue historique zpráva o Vašem dílu *Italská Renesance*. Uvidíte zajisté, že nesouhlasím-li s Vašimi mínění, i s Vaši interpretací Renaissance, jsem napsal přátelsky tyto řádky, abych v nich projevil, jak vysoko Váš osobní talent si vážím i Vaši práci. Mám za to, že přes rozdíly metody i obrazu mezi našimi vědeckými školami to zůstává velmi žádoucí, že naše styky stávají se tím pevnější a že každý z nás dává příspěvek k uctivému porozumění druhého.“¹⁰ Ne tak zdrženlivý ve svém úsudku o Mackově *Italské renesanci* jako Tapié byl rovněž česky mluvící francouzský historik Bernard Michel, který byl Mackovi velmi přátelsky nakloněn. Domníval se, že se mu podaří prosadit vydání ve francouzštině v Paříži. Rukopis byl v Čechách přeložen do francouzštiny. Ve stejném fondu Archivu Akademie věd v Praze se nalézá i řada dopisů Mackovi od Bernarda Michela, v nichž se mluví o možnostech vydání u různých nakladatelů v Paříži, někde pro Macka i dost lichotivě. Například v dopise z 18. dubna 1971 Michel sděluje, že předal francouzskou verzi rukopisu nakladatelství Laffont, že Michel i jeho paní jím byli nadšeni, protože obsahuje nové pohledy na renesanci. Michel byl dokonce přesvědčen, že se stane senzací mezi specialisty na renesanci a že Mackova *Italská renesance* je dílem velkého historika. Nemíním tímto příkladem parafrázovat to, co Bohumil Jiroušek také uvádí o Mackově *Italské renesanci*, která nakonec ve Francii nikdy nevyšla. Jiroušek se však zmiňuje o vydáních italských, a to u levicově orientovaných nakladatelů. Chtěl se tedy Macek prosadit mezi světovými odborníky na renesanci tím, že užil marxistického přístupu jako kuriozity, nebo jej

8 PAVLA HORSKÁ, *Vznik 6. sekce École Pratique des Hautes Études, Fernand Braudel a jeho východoevropská vědecká politika*, ČČH 100/2002, s. 841-867.

9 JOSEF MÁCEK, *Italská renesance*, Praha 1965, s. 197.

10 Archiv Akademie věd ČR Praha, fond Josef Macek, korespondence.

užil, protože jej považoval za nejsprávnější, či dokonce, že v té době ani jinak uvažovat neuměl?

Na tuto otázku nemůže odpovědět ani Jiroušek na základě pracně shromážděných pramenů, ani pamětník, který si vzpomíná na názory různých českých historiků z doby, kdy *Italská renesance* v Praze vyšla. Už tehdy si totiž někteří historikové tuto otázku kladli. Myslím, že Bohumil Jiroušek si dobře uvědomuje rozpolcenost Mackových postojů v 60. letech, kdy byl Josef Macek na vrcholu své moci a vlivu. Podle svědectví pamětníků charismatická osobnost, podle dochovaných pramenů uznávaný vědec a nositel významných veřejných funkcí. Avšak z té doby zachovaná Mackova vědecká produkce by měla být zhodnocena v kontextu s vývojem celé české historiografie daného období. A k tomu, myslím, Jiroušek udělal zatím v pěti závěrečných kapitolách své práce jen první krok. Bohumilu Jirouškovi jako málokterému historikovi píšcímu životopis veřejně činné osoby se naskytly výjimečně příznivé podmínky přístupu k pramenům. Mohl využít většiny materiálů o Josefu Mackovi zachovaných v Archivu Akademie věd a ve státních archívech včetně svazků Státní bezpečnosti v Archivu Ministerstva vnitra. Díky tomu se mohl podrobně seznámit, dalo by se říci, s nejveřejnější částí občanského i vědeckého života Josefa Macka. Život soukromý ponechal důsledně stranou, až na zmínku o rodičích a rodinném původu. O tom, že se Bohumil Jiroušek poctivě snažil využít nabízených možností, včetně rozhovorů s významnými pamětníky, svědčí skutečnost, že k přibližně 170 stranám textu přičinil 639 poznámek a seznam užití literatury spolu s vydanými prameny má na tři sta položek. Prameny, které měl k dispozici, však byly jednostranně orientovány k Mackovým výsledkům vědecké a vědecko-organizační práce. Jiroušek si ostatně dobře uvědomuje, že nejen sám Macek, nýbrž i v různých obdobích různí jeho nadřízení měli nesporný zájem dokázat, že jde o významného vědce. Dokonce i orgánům tajné policie záleželo na tom, aby nahlásily, že se jim podařilo dostat do svých sítí velkou rybu.

Samo využití svazků Státní bezpečnosti však přináší, podle mého názoru, nemálo ne-li morálních, tedy určitě metodologických problémů. Můžeme s těmito dokumenty pracovat stejně jako s výročními zprávami o vědecké činnosti, které musel svého času podávat každý vědecký pracovník akademie, tedy i Josef Macek? Nebylo patrně v silách Bohumila Jirouška opatřit si srovnávací materiál jiných případů tzv. „spolupráce“ s tajnou policií. Jediné, co by býval mohl udělat, by bylo vyhledat si Mackovu osobní korespondenci s adresáty, jejichž jména byla uváděna jako zajímavá v proslulých svazcích Státní bezpečnosti. V dopisech Mackovi, uložených dnes v jeho fondu v Archivu Akademie věd, který bezpochyby Jiroušek zná, by při podrobnějším zkoumání zjistil, že málokterý ze sedmadvaceti většinou francouzsky psaných dopisů Bernarda Michela obsahuje jiný motiv než přátelskou útěchu a snahu Mackovi pomoci publikováním jeho práce na Západě. Například

v dopise z 11. ledna 1972 Michel Macka utěšuje, že Ranke byl vědecky činný ještě v osmdesáti letech a Michelet v šestasedmdesáti. Až prý budou slavit Mackovy osmdesátiny v Praze nebo v Paříži, bude prý Macek zase akademikem a jeho dílo prý bude ještě krásnější! Vydát Mackovu práci v Paříži se však podařilo teprve Robertu Mandrouovi, a to v podobě francouzsky napsaných dějin Čech do roku 1918. Práce, Jirouškem považovaná za jeden z vrcholů Mackova životního díla, vyšla v roce 1984 s poznámkou vydavatele u předmluvy, podepsané Robertem Mandrouem, že totiž Robert Mandrou, zemřelý v březnu 1984, se velmi zasloužil o publikaci přítomného díla, což pokládal za svědectví přátelství k autorovi.¹¹ Skutečný podíl, který Mandrou bezpochyby měl na celkové prezentaci díla, se nepodařilo zjistit ani Bohumilu Jirouškovi, ani nevyplývá z pětaosmdesáti Mandrouových dopisů Mackovi, uložených dnes v Archivu Akademie věd. Jiroušek dobře zná celý Mackův fond v tomto archivu, včetně korespondence, ale zdá se, že všech dopisů adresovaných Mackovi nevyužil. Domnívám se však, že čtenář, který nalezne jméno Robert Mandrou mezi sledovanými v Mackových „svazcích“ Státní bezpečnosti, by měl znát například dopis, adresovaný Mackovi a jeho rodině dne 21. prosince 1974, který končí Mandrouovým ujištěním, že 1. ledna přesně v poledne si jeho rodina na Mackovu vzpomene a všichni vypijí na jejich zdraví „aperitiv přátelství“.

Kdyby měl Bohumil Jiroušek napsat Mackův životopis na úrovni zmíněné „melantrišské“ řady českých historických biografí, musel by zaujmout stanovisko ke všem okolnostem Mackova působení, ať v rodině či ve vědě nebo v politice, včetně styků s tajnou policií. Bylo zde již uvedeno, že by se patrně ne vždy k podobným stanoviskům našly adekvátní prameny. Bylo by však možné nalézt určitý pramen k výkladu Mackovy osobnosti a jeho vztahu k prostředí a době v Mackově vědeckém díle. Nevím však, jestli by historik, který dobu neprožil a Macka neznal, vystihl, co v Mackově díle nám současníkům bylo nápadné: otevřenost tohoto díla ke čtenáři. Říkalo se, že Macek píše tak, aby se zalíbil Zdeňku Nejedlému, či všeobecně „nahorě“. Avšak nebylo zde po druhé světové válce i laické publikum, lačné po velkých činech v dějinách českého národa? A když Macek v 60. letech poznal vědecké publikum světové, nesnažil se ho získat napodobováním nových metod ve společenských vědách? Vždyť i v klíčovém Mackově tématu, v *Jagellonském věku*, nalézáme odkazy na výsledky různých renomovaných zahraničních výzkumů, ačkoli by se podobná témata dala nalézt i ve starší české historické literatuře. Nelze říci, že by Jiroušek neviděl i tuto stránku Mackovy čtižádosti, soudě dle některých poznámek v textu jeho práce. Po jejím zběžném pře-

čtení je dojem pamětníka na osobnost Josefa Macka až překvapivě souhlasný. Na základě solidní interpretace pramenů a dobré práce s některými pamětníky se Bohumilu Jirouškovi podařilo stvořit obraz Josefa Macka nelišící se v zásadních rysech od vzpomínek jeho současníků. Jakmile se však zamyslíme nad příčinami i důsledky Mackových činů, pak si uvědomíme, že autor Mackova životopisu nenalezl dostatek pramenů pro vylíčení atmosféry, v níž se Mackova životní kariéra odvíjela. Nám tento nedostatek pramenů nahrazují naše vzpomínky, byť mezerovité a často nepřesné. S námi pamětníky však postupně odchází i schopnost české historiografie vidět Josefa Macka nikoli ve světle jakýchsi absolutních požadavků na českého historika a politika, nýbrž v kontextu jeho doby a společnosti.

Paola Horská

11 JOSEF MACEK, *Histoire de la Bohême des origines à 1918*. Préface de Robert Mandrou, Paris 1984.